

*До разової спеціалізованої
вченої ради ДФ 08.051.101
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара*

РЕЦЕНЗІЯ

рецензента Лахової Олени Вадимівни

**на дисертацію Сорока Максим Віталійович «Кримінально – правові
проблеми відновлення справедливості шляхом застосування довічного
позбавлення волі», представленій на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 08 «Право»
за спеціальністю 081 «Право»**

Аналіз актуальності теми дослідження. Соціальна справедливість є однією з основних цінностей будь-якого суспільства. Вона визначає, як розподіляються ресурси, можливості та права між членами суспільства. Однак, у контексті правопорушень, соціальна справедливість набуває особливого значення як міра відповідальності між змістом протиправного діяння і його оцінкою громадою. Питання справедливості має багато аспектів в контексті багатогранності наук, враховуючи і юридичну науку. Категорія «справедливість» стосовно кримінальних правопорушень та реалізації юридичної відповідальності також вимагає врахування реабілітаційного аспекту відповідальності. Покарання повинно не лише карати, але й сприяти виправленню правопорушника та його реінтеграції у суспільство. Відповідно до ст. 50 Кримінального кодексу України, однією зі складових мети покарання є загальна та спеціальна превенція. Покарання є карою і повинно бути справедливим. Метою виконання покарання є виправлення та ресоціалізація засуджених. Вбачається, що саме реалізація всіх видів юридичної відповідальності і, зокрема, – кримінальної як виду ретроспективної відповідальності, є тим критерієм, за яким в

суспільстві оцінюється справедливість, дієвість, ефективність кримінально-правової охорони прав та свобод людини. Сьогодення демонструє зростаючу радикалізацію суспільства, посуровішали санкції за окремі кримінальні правопорушення в Особливій частині Кримінального кодексу України, підвищився суспільний, науковий, професійний інтерес до найсуворішого виду покарання – довічного позбавлення волі. Дослідження кримінально-правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного ув'язнення є складним і багатогранним завданням, яке потребує міждисциплінарного підходу, об'єднуючи напрями правознавства, філософії, історії, соціології, психології та педагогіки. Сучасна українська наука зосереджена на пошуку шляхів оновлення національної правової доктрини, інтеграції понять справедливості та права, гуманізації процесів застосування, виконання і відбування довічного покарання. Є обгрунтована потреба у визначенні співвідношення відновлення справедливості через реалізацію довічного позбавлення волі як кримінального покарання. Окрім того, важливим саме сьогодні є впровадження у правову практику форм і програм відновного правосуддя як інструменту вирішення кримінально-правових конфліктів. Зарубіжні науковці підкреслюють роль громадянського суспільства у зниженні рівня злочинності, важливість пробачення злочинця, наслідки реалізації принципу справедливості у визнанні покарання справедливим, справедливість довічного ув'язнення, захист прав людини через покарання, а також ефективність альтернативних заходів замість тюремного ув'язнення. Вивчення таких позитивних практик для удосконалення кримінально-правової політики є також центральним питанням в повістці правових наукових досліджень.

Зазначене є належною підставою визначити наукові пошуки щодо кримінально-правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі дисертанта Сороки Максима Віталійовича актуальними та такими, щодо яких існує запит від суспільства та держави, а також кримінально-правової науки безпосередньо. Актуальність рецензованої дисертації зумовлена двома основними чинниками. По-перше, це об'єктивний процес формування в Україні комплексної законодавчої бази для забезпечення прав і свобод людини та

громадянина, яка відповідала б міжнародним стандартам. По-друге, це суворі умови та виклики, які обумовлені війною і що призводить до маргіналізації суспільства та, як наслідок, збільшення кількості вироків у вигляді довічного позбавлення волі.

Таким чином, дисертаційне дослідження Максима Сороки є актуальним, своєчасним та важливим для правової науки і практики правозастосування.

Аналіз зв'язку роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження Сороки М. В. ґрунтується на основних положеннях Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 – 2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021; Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020; Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30.09. 2019 р. № 722/2019; Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021; Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, затвердженого Указом Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри адміністративного і кримінального права юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара та в межах наукової теми: «Модернізація національного підходу до вирішення проблем правового захисту людини і суспільства у контексті сучасних глобальних викликів на 2021-2023 рр.» (номер державної реєстрації 0122U001409).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (прот.№ 4 від 19.11.2020 р.).

Таким чином, дисертаційне дослідження Максима Сороки є таким, що відповідає чинним науковим програмам, планам і темам.

Аналіз обґрунтування теми дисертації, її мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження. Вивчення змісту матеріалів дисертації та публікацій за темою дисертації Максима Сороки дає підстави стверджувати про достатній правовий аналіз

виконаного дослідження, обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій щодо комплексного дослідження кримінально – правові проблеми відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі. Дисертація зосереджена на детальному дослідженні як теоретичних, так і методологічних та практичних аспектів кримінально-правових проблем, які виникають у процесі відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі. У рамках цієї роботи досліджено, як довічне ув'язнення може слугувати засобом відновлення справедливості, та оцінюються різні підходи до його застосування. Крім того, дисертація спрямована на розробку нових теоретичних положень, які поглиблюють теорію реституційного (відновного) правосуддя. Це включає в себе аналіз існуючих правових норм і практик, їх критичну оцінку та пропозиції щодо їх вдосконалення. Особлива увага приділяється розробці практичних рекомендацій щодо участі осіб, які відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі, у програмах «кола правосуддя». Ці програми спрямовані на соціальну реінтеграцію та відновлення порушених прав і свобод, що дозволяє засудженим брати активну участь у процесі відновного правосуддя і сприяє їхній ресоціалізації. Таким чином, автор не лише аналізує поточний стан справ у цій сфері, але й пропонує конкретні шляхи удосконалення системи кримінального правосуддя з метою досягнення більшої справедливості та ефективності.

Метою дослідження дисертант визначив комплексний аналіз теоретико - правових та прикладних проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі а також формування на цій основі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення законодавства та правозастосовної практики.

Для досягнення поставленої мети дисертантом були правильно сформульовані та послідовно вирішені завдання, які відповідають змісту та висновкам. Аналізуючи теоретичну і практичну частини дослідження, важливо враховувати складність завдань, що вирішуються дисертантом, а також вміст та значущість основних положень, висновків, пропозицій і рекомендацій, які були висунуті автором даної наукової праці.

Об'єкт та предмет дисертантом визначені правильно та співвідносяться з метою і завданнями дослідження, про що свідчить подана робота.

Методологічною основою дисертації є сукупність сучасних загальних та спеціальних методів і прийомів наукового пізнання: діалектичного, історичного, парадигмального, аксіологічного, антропологічного, герменевтичного, термінологічного (діахронічного, системно – структурного, функціонального); юридично – позитивістського; детерміністського, а також загальнонаукових та спеціальних методів і прийомів наукового пізнання: логічного; історико – генетичного, порівняльного, методу аналізу документів, методу спостереження, соціологічного методу опитування, психолого – педагогічного методу (біографічного).

Структура дисертації є системною, що свідчить про науково-виважений підхід до вирішення поставлених завдань і забезпечує досягнення мети дослідження. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, які містять 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та 19 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 268 сторінок, у т. ч. основного тексту – 172 сторінки. Список використаних джерел налічує 453 найменування.

Заслужують на увагу *науково-теоретична, емпірична нормативна основи дисертації*: праці українських та зарубіжних учених, статистичні та аналітичні матеріали, результати експертного опитування, істотний обсяг нормативно-правових актів України та зарубіжних держав.

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету і основні завдання дисертаційного дослідження, визначено наукову новизну роботи і практичне значення отриманих результатів, описано методи, які були використані у дослідженнях і особистий внесок здобувача.

У *першому розділі* «Теоретико-правові засади дослідження кримінально – правових проблем відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі» вивчено дослідницькі пріоритети кримінально-правового аналізу покарання у виді довічного позбавлення волі, порівняно національний та зарубіжний підходи щодо цієї проблематики; методологічні підходи до дослідження кримінально – правових проблем відновлення справедливості

шляхом застосування довічного позбавлення волі; охарактеризоване розуміння відновлення справедливості в контексті теорій кримінального покарання; надано кримінально – правову характеристику довічного позбавлення волі як виду покарання

У другому розділі «Довічне позбавлення волі та процес реституційного (відновного) правосуддя в Україні» вивчено особливості правового регулювання реституційного (відновного) правосуддя на національному та міжнародному рівнях як окремої правової категорії; визначено особливості правового регулювання реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі; заслуговує на увагу вивчення дисертантом досвіду застосування «кола правосуддя» як форми реституційного (відновного) правосуддя в зарубіжних країнах.

Висновки за результатами виконання дисертаційної роботи підкреслюють наукову новизну та практичну цінність проведених досліджень.

Список використаних джерел свідчить про те, що під час роботи було проаналізовано сучасні результати наукових досліджень.

Таким чином, дисертація є завершеною науковою працею, а її оформлення відповідає встановленим вимогам МОН України.

Аналіз ступеня обґрунтованості висновків, пропозицій та рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність. Дисертація зосереджена на дослідженні теоретичних, методологічних та практичних аспектів кримінально-правових проблем відновлення справедливості через застосування довічного ув'язнення, а також на розробці теоретичних положень, які сприятимуть розвитку теорії реституційного (відновного) правосуддя і наданні практичних рекомендацій щодо залучення осіб, засуджених до довічного ув'язнення, до програм «кола правосуддя».

Позиції, які відстоює автор, ґрунтуються на наявних досягненнях вітчизняної та зарубіжної правової доктрини, положеннях суміжних дисциплін. Авторські думки, висновки, пропозиції підтверджуються фактами, критичним аналізом чинного

законодавства, вже висловленими в юридичній літературі позиціями вчених (С. 30, 38, 58, 61, 96, 99, тощо дисертації).

Сформульовані наукові положення, висновки і рекомендації є достовірними, тобто такими, що відповідають реальній дійсності. Дисертант продемонстрував коректність при використанні фундаментальних наук у вирішенні прикладних проблем (до прикладу, підрозділи 1.3, 2.1).

Науковий апарат рецензованої дисертації є достатньо високий, матеріал викладений чітко, доступно та юридично грамотно.

Найбільш істотними результатами дослідження, що відображають його новизну і визначають внесок автора у розроблення зазначеної проблематики, є, зокрема, такі положення, висновки та пропозиції: 1. Розкрито розуміння відновлення справедливості в контексті теорій кримінального покарання. Автором підтримано прихильність до теорії відновного правосуддя, що проголошує відновне правосуддя як форму правосуддя, яка створює умови для примирення потерпілих і правопорушників та усунення наслідків, спричинених злочином, зокрема шляхом проведення зустрічей сторін для спільного вирішення питання подолання наслідків скоєного злочину і його впливу на майбутнє. Відновлення справедливості в реституційному (відновному) правосудді імплементується у правову реальність шляхом медіації, реституційних програм, кола підтримки жертв та злочинців. 2. Визначено кримінально-правові проблеми призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі в Україні: колізії у кримінально-виконавчому законодавстві; відсутність можливості умовно-дострокового звільнення для засуджених до довічного позбавлення волі; необхідність перегляду строків для клопотань про помилування; відсутність чітких критеріїв для оцінки можливості зміни умов тримання у межах прогресивної системи; неупорядкованість нормативно-правової бази щодо зміни форми, умов та режиму відбування покарання з урахуванням індивідуальних програм соціально-психологічної роботи із засудженими; трансформація організаційних аспектів діяльності для забезпечення виконання покарання, таких як безпека, контроль, оцінювання та гуманне ставлення до засуджених. 3. Охарактеризовано правову

основу впровадження, застосування, розвитку та перспектив реституційного (відновного) правосуддя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі. 4. Обґрунтовано зміни до ЗУ «Про медіацію» надано авторське бачення дефініції медіації. 5. Аргументовано реалізацію концепції «кола правосуддя», як форми реституційного (відновного) правосуддя, у національну правозастосовчу практику. 6. Представлено авторський пілотний проєкт «Програма реституційного (відновного) правосуддя для осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі», який передбачає алгоритм проведення «кола правосуддя» і участі в ньому особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі. 7. Запропоновано низку змін та доповнень до національного законодавства, зокрема до ст. ст. 64, 75, 81, 82, 87 ККУ та ст. 101 КВКУ.

Таким чином, ознайомившись із положеннями, висновками та рекомендаціями, які репрезентують наукову новизну дослідження засвідчую, що вони є об'єктивно необхідними і вирішують актуальне наукове завдання у сфері відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі. Запропоновані новації достатньо обґрунтовані автором.

Аналіз значущості дисертації для науки та практики. Оцінка дисертаційної роботи Максима Сороки, опубліковані ним праці, результати впровадження його теоретичних досягнень у дозволяє стверджувати, що приріст наукових знань у даному випадку є очевидним, а внесок у правову науку істотним. На підставі зібраних даних у рамках авторського дослідження було розроблено комплекс практичних рекомендацій, спрямованих на покращення правового регулювання взаємовідносин між різними учасниками процесу. Зокрема, ці рекомендації стосуються засуджених до довічного ув'язнення, потерпілих від кримінальних правопорушень, територіальних громад, державних органів та установ, що забезпечують виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Рекомендації охоплюють питання правового забезпечення прав і обов'язків кожної з цих сторін, механізми їхньої взаємодії та координації для досягнення справедливості та ефективності. Окрема

увага приділяється заходам, що сприяють ресоціалізації засуджених, відновленню прав потерпілих, залученню громад до процесів відновного правосуддя та підвищенню ефективності роботи установ виконання покарань.

Таким чином, розроблені рекомендації мають на меті створення більш збалансованої та справедливої системи правового регулювання, яка враховує інтереси всіх залучених сторін і сприяє гармонізації їхніх взаємовідносин.

Аналіз повноти викладу в опублікованих працях наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Основні положення роботи знайшли відображення у 5 наукових статтях, з них 4 опубліковані фахових виданнях з юридичних наук, 1 стаття – у зарубіжному науковому виданні, а також у 6 тезах доповідей на науково - практичних конференціях.

Вивчення дисертації показує *апробацію* основних положень дисертації, теоретичних та практичних висновків і рекомендацій. Так, основні висновки й рекомендації наукового дослідження оприлюднені на 6 науково - практичних конференціях: The 35th International scientific and practical conference “Modern methods of solving scientific problems of reality” (September 05 – 08, 2023) Varna, Bulgaria. International Science Group. 2023. P. 81 – 83; The XXXV International Scientific and Practical Conference « Scientists and modern theoretical ideas», September 04-06, 2023, Haifa, Israel. P. 81 – 83; The XXXVI International Scientific and Practical Conference «Modern problems and the latest theories of development», September 11-13, 2023, Munich, Germany. P. 143 – 145; The 36th International scientific and practical conference “Current trends in the development of youth theories” (September 12 – 15, 2023) Ankara, Turkey. International Science Group. 2023. P. 92 – 94; VIII Всеукраїнська науково – практична конференція «Придніпровські соціологічні читання» (м. Дніпро. 6 жовтня 2023р.); Всеукраїнська науково – практична конференція Актуальні проблеми сучасних міжнародних відносин 17 – 18 листопада. 2023. м. Дніпро; Всеукраїнська науково – практична конференція «Забезпечення принципів поваги, захисту та реалізації права дитини у цифровому середовищі» присвяченої річниці Конвенції ООН з прав дитини 23 листопада 2023р., м. Дніпро.

Вивчення дисертації Максима Сороки дає підстави для висновку про ідентичність їх змісту та основних положень.

Аналіз відсутності (наявності) порушення академічної доброчесності. За результатами аналізу дисертаційної роботи та публікацій автора *порушення академічної доброчесності не виявлено*. Всі випадки використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела, оформлені у належний спосіб. Елементи фальсифікації чи фабрикації тексту в роботі відсутні.

Віddaючи належне обґрунтованості положень, що відображають наукову новизну одержаних результатів та виносяться Сорокою М. В. на захист, вважаю, що окремі положення дисертації викликають зауваження, які потребують уточнень або додаткової аргументації та необхідність звернути увагу на деякі спірні положення, що дають можливість вступити в дискусію з автором:

1. У першому розділі дисертаційного дослідження в підрозділі 1.4 дисертант досліджує кримінально-правові характеристики довічного позбавлення волі як найсуворішого виду кримінального покарання. Кримінальним кодексом України через ст. 64 регламентовано, що довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених ККУ, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк. Тобто, довічне позбавлення волі – це та міра покарання, яка застосовується тоді, коли за правилами співрозмірності та індивідуалізації призначення покарання інша альтернатива неприйнятна. Дисертант дослідив емпіричним шляхом сучасні тенденції розвитку реституційного (відновного) правосуддя в Україні, означення проблеми застосування, відбування та виконання покарання у виді довічного позбавлення волі, з'ясування найбільш підходящих форм реституційного (відновного) правосуддя для роботи із особами, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі. Пропозиції автора не залишили поза увагою й залучення потерпілих до зазначених процесів. Проте, дисертантом в контексті пропозицій щодо участі потерпілих-фізичних осіб в програмі відновного

правосуддя варто посилити аргументацію щодо мотивації таких потерпілих у програмах відновного правосуддя – чим, якими спонуканнями має керуватися потерпіла особа від особливо тяжкого злочину беручі участь в програмі.

Варто акцентувати увагу на цьому аспекті під час публічного захисту.

2. Дисертантом, із врахуванням отриманих дослідницьких результатів, в межах авторського пілотного проєкту «Програма реституційного (відновного) правосуддя для осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі», який передбачає алгоритм проведення «кола правосуддя» і участі в ньому особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі» запропоновано низку змін та доповнень до національного законодавства, зокрема до ст. ст. 64, 75, 81, 82, 87 ККУ та ст. 101 КВКУ. Пропонуються такі новації, як умовно-дострокове звільнення для довічно ув'язнених, створення Комітету громадського правосуддя з широким колом повноважень. Проте, не чітко простежується розмежування компетенції такого Комітету з базовими державними інститутами, які забезпечують механізми відправлення правосуддя та виконання покарання. В контексті запропонованих новацій поза увагою залишено ст. 4 КВКУ, що підставою виконання і відбування покарання є вирок суду, який набрав законної сили, інші рішення суду, а також закон України про амністію та акт помилування.

Варто надати розширену аргументацію щодо: 2.1) відсутності зайвого, надлишкового, необгрунтованого послаблення найсуворішого виду кримінального покарання (стосовно пропозицій застосування умовно-дострокового звільнення) та 2.2) виключення делегування повноважень по відправленню правосуддя, порядку та підстав відбування кримінального покарання у виді довічного позбавлення волі (стосовно статусу та повноважень Комітету громадського правосуддя) під час публічного захисту.

Загалом, висловлені зауваження та побажання не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованого дослідження, оскільки більшість із них належить до спірних та дискусійних питань які, як правило, не торкаються основних, концептуальних положень дисертації, або ж мають рекомендаційний характер.

ВИСНОВОК

Дисертація «Кримінально – правові проблеми відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі» відповідає вимогам, передбаченим Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44, а її автор – **Сорока Максим Віталійович** заслуговує на присудження за результатами публічного захисту ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право».

Рецензент:

Доцент кафедри адміністративного і кримінального права
юридичного факультету Дніпровського
національного університету
імені Олеся Гончара
кандидат юридичних наук, доцент

Олена ЛАХОВА

Підпис к.ю.н, доцента Лахової О.В.

«ЗАСВІДЧУЮ»

Проєктор з наукової роботи
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

« » 2024 р.

Олег МАРЕНКОВ